

דברי שבת

פרשת ואתחנן, תש"פ, מספר 1379

דבר הא-ל: "ותמונה אינכם ראים זולתי קול", דבר האדם: "משמיע לאזנו" שלום קולין

אמרו יתעלה: "אָנְכִי ה' אֶ-לֹהֶיךָ" (שמ"כ:ב). המצווה השנייה היא הציווי שנצטוונו להאמין בייחוד... והוא אמרו יתעלה: "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֶ-לֹהֵינוּ ה' אֶחָד" (דב' ו:ד)... וקוראים למצווה זו גם 'מלכות שמים'.

החל מימות רבי יהודה הנשיא, אמירת הפסוק "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֶ-לֹהֵינוּ ה' אֶחָד" נעשית בשני ריטואלים, שהפכו למעין רפלקס יהודי; תחילה שוללים את המימד החזותי באמצעות הנפת היד וכיסוי העיניים, ואח"כ מעצימים את המימד הקולי-שמיעתי באמצעות יישום הלכת "משמיע לאזנו".

כיסוי העיניים

הבבלי בברכות (יג ע"ב) מביא את דברי רבי מאיר, רבו המובהק של רבי, ש"כוונת הלב", המחויבת לקיום מצוות "קריאת שמע", מספיק שתהא רק בפסוק "שמע ישראל". בהמשך הברייתא אומרת ש"קריאת שמע" של רבי הייתה באמירת הפסוק "שמע ישראל" בלבד. רב, שהגיע מבבל ללמוד אצל רבי, תמה באוזני דודו ר' חייא על אודות מה שהתגלה לו בבית המדרש: לא ראיתי את רבי מקבל עליו עול מלכות שמים. ר' חייא, תלמידו-חברו של רבי, הסביר לרב: "בשעה שמעביר ידיו על פניו, מקבל עליו עול מלכות שמים" (שם). מנהגו האישי הזה של רבי התקבל הלכה למעשה בכל תפוצות ישראל בכל הדורות שלאחר מכן.³

ניתן לראות את מנהגו של רבי לא רק כיישום הלכת רבו, רבי מאיר, אלא גם כמדרש הלכה המבוסס על ההבדל שבין התיאור של הכתוב בספר שמות, על היחס שבין תמונה לקול במעמד הר סיני, לבין היחס ביניהם בדברי משה שבפרשתנו.

להלן תיאור ההתגלות במעמד הר סיני שבספר שמות (יט:טז-כ:טו):

וַיְהִי קֹלַת וּבָרָקִים וַעֲנַן כְּבֹד עַל הָהָר וְקַל שֹׁפָר חֲזָק מְאֹד... וְהָרַסְנִי עֵשֶׂן כְּלוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו ה' בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֵשֶׂנוּ כְּעֵשֶׂן הַכְּבָשָׂן... וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחֲזָק

הבבלי (ברכות יא ע"ב) מתאר את סדר הברכות ו"קריאת שמע" במסגרת התיאור של סדרי העבודה בבית המקדש בעת עלות השחר. שם הוא מצטט משנה ממסכת תמיד (פ"ה מ"א): "תנן התם, אמר להם הממונה: ברכו ברכה אחת, והם ברכו. וקראו עשרת הדברות, שמע, והיה אם שמוע, ויאמר". כלומר, עשרת הדיברות נאמרו בבית המקדש מדי יום, יחד עם "קריאת שמע" על שלוש פרשיותיה. עם זאת, לאחר חורבן הבית, תנאים ואמוראים מתייחסים לכך שעשרת הדיברות הוסרו מתפילת שחרית כאל עובדה ידועה.¹ למעשה ניתן לומר, כי "קריאת שמע" ירשה את מקומן של עשרת הדיברות, והפכה להצהרת האמונה הבלעדית.²

הקשר התיאולוגי שבין עשרת הדיברות ל"שמע ישראל" מצוי בדברי רבי לוי, בן דורו של רבי יוחנן, המובאים בפרק הראשון של מסכת ברכות שבירושלמי. בתוך רשימת הסיבות להכללת שתי הפרשיות הראשונות ב"קריאת שמע", רבי לוי מסביר כי שני חלקי הפסוק "שמע ישראל" מצביעים ומזכירים את הנאמר בשני הדיברות הראשונים שבעשרת הדיברות: "רבי לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בהן. אנכי ה' א-להיך – שמע ישראל ה' א-להינו, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני – ה' אחד". לכן הרמב"ם פתח את ספר המצוות כהסברו של רבי לוי: מ"עשרת הדיברות" הביא את האמונה בא-להים ומ"קריאת שמע" הביא את האמונה בייחוד הא-ל:

המצווה הראשונה היא הציווי שנצטוונו להאמין בא-להות,.... וזהו

* שלום קולין, מנהל מערכות מחשוב וחבר בקהילת "נחלת אופיר" שבאפרת.

** המאמר מוקדש לע"נ חברי ישראל גולדנשטיין ז"ל, גיבור מלחמת יכיפור, מנכ"ל עיריית מאדומים, איש אציל, אהוב ואוהב הבריות.

1 בבלי, ברכות יב ע"א: "רבי נתן אומר: בגבולין בקשו לקרות כן, אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין" ובהמשך גם האמוראים עד רב אשי.

2 פרופ' אורבך בחר לפתוח את ספרו "חז"ל – פרקי אמונות ודעות" באמירה על קריאת שמע: "הרעיון המונותיאיסטי על אל אחד, שאין עוד מלבדו" (עמ' 15).

3 שו"ע, או"ח ס"א ה: "שלא יסתכל בדבר אחר שמונוע מלכוון, ויש לעניין זה תוכן פנימי גם כן".

הקריאה התיאולוגית הגדולה לעם: "שמע ישראל" (שם:ד), שלאחריה מופיעה הפרשייה הראשונה של "קריאת שמע", עמוסת המצוות.

נראה על כן, שכפי שהקדים משה רבנו את סיפור עשרת הדיברות המדגיש את שלילת המימד החזותי לפסוק "שמע ישראל", כך כיסה רבי את עיניו לפני קבלת עול מלכות שמיים. כלומר, רבי יישם את שלילת המימד החזותי רגע לפני האדרת המימד הקולי שבמסר התיאולוגי. שכן, הפסוק "שמע ישראל" שהוא ליבת "קריאת שמע", מחייב את מרב כוונת הלב, הן על פי המסורת הנלמדת מדברי משה רבנו, הן על פי ההלכה של רבו, רבי מאיר.

כיסוי העיניים נראה אפוא כיישום מקורי של רבי להעצמת החובה של כוונת הלב, ולאזכור ריטואלי של עשרת הדיברות בעת אמירת "שמע ישראל". זאת משום שבדיון ההלכתי ליישום חובת "כוונת הלב" בדורות שקדמו לרבי, לא הוזכרה שלילת המימד החזותי, אלא העצמת המימד הקולי-שמיעתי בלבד. את זאת אנו לומדים בדיונים ההלכתיים המפורטים של התנאים בקשר להלכת "משמיע לאזנו".

משמיע לאזנו

כך נאמר במשנה ברכות, פ"ב מ"ג:
הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו – יצא, רבי יוסי אומר: לא יצא; קרא ולא דקדק באותיותיה – רבי יוסי אומר: יצא, ר' יהודה אומר: לא יצא.⁶
מכלל הדיון על המצב של "בדיעבד", האם אדם יוצא ידי חובתו כאשר לא השמיע לאזנו, אנו שומעים את הדרישה של ה"לכתחילה": חובת האדם בהגיעו לפסוק "שמע ישראל" היא להשמיע אותו לאזנו, וכך יקבל עליו "עול מלכות שמיים". מהדיון בפרטי היישום של הלכת "משמיע לאזנו" עולה חשיבות זהה לשני חלקיה: הן על "משמיע", הן על "לאזנו". ההלכה דנה במשמעות הסינכרוניזציה החשיבתית של ה"פלט" הקולי ל"קלט" השמיעתי. על פי רוב האמירה הקולית מהווה אינדיקציה לחשיבה הפנימית וכלי לאינטראקציה בין-אישית, אך בהלכת "משמיע לאזנו" הבליתו התנאים את השפעת הביטוי

6 המקורות הקדומים יותר להלכת "משמיע לאזנו" הם מהתנאים שבדור לאחר החורבן, ר' עקיבא ור' אלעזר בן עזריה. תוספתא ברכות פ"ב הלכה יג, מהדורת ליברמן, עמ' 8-9: "אמ' ר' מאיר: פעם אחת היינו יושבין בבית המדרש לפני ר' עקיבא והיינו קורין את שמע ולא היינו משמיעין לאזנינו...". וכן בבבלי, ברכות טו ע"ב: "משום ר' אלעזר בן עזריה, הקורא את שמע צריך שישמיע לאזנו".

מאד... וכל העם ראים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השפר ואת ההר עשן. אין בתיאורים אלה של המימד החזותי והמימד השמיעתי כל העצמה של מימד אחד על חשבון האחר; החיזיון והקול באים יחד. אך בתיאור ההתגלות שבפרשתנו, בסיפור האישי של משה, ניתן להבחין במאמץ שלו לבטל את חוויית המימד החזותי, לעומת האדרת המימד הקולי וייחודו שבמעמד הר סיני. בכל הפסוקים מודגש שהמסר האלוהי הועבר רק באמצעות הקול:

וההר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל... וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול... השמע עם קול א-להים מדבר מתוך האש... מן השמים השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש... פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש... דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף... ויהי פשמעכם את הקול מתוך החשך וההר בער באש (דב' ד:יא-ה:כ).

ההדגשה החוזרת ונשנית של המסר הקולי, כאמצעי היחיד לקשר שיצר הא-ל עם עמו, היא חלק מהמסר של שלילת עבודת האלילים. משה רבנו חוזר על כך שוב ושוב בנאומיו הגדולים שבערבות מואב. זהו מסר הכרחי לאנשים שנולדו במדבר ומתעתדים להיכנס לארץ, לציוויליזציה הכנענית שטופת עבודת האלילים.

משה רבנו מסיים את סיפור מעמד הר סיני שבפרשתנו בשלושה פסוקים⁴ המסכמים את עשרת הדיברות: "וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה ה' אליהם ללמד אתכם..."⁵ ומייד אחר כך הוא קורא את

4 שלושה פסוקים אלו מסיימים עפ"י המסורה את פרשייה ה של ספר דברים. המחלק הנוצרי העבירם לפתיחת פרק ו' שבצמוד להם הפסוק "שמע ישראל". החלוקה לקרואים בשבת היא כמובן על פי המסורה.

הרמב"ן מסביר (דב' ה:כט) שהנאמר "כאשר צוה ה' א-להיכם אתכם" אלו מצוות שנשמעו ישירות מהקב"ה. והנאמר: "אשר צוה ה' א-להיכם ללמד אתכם" (דב' ו:א) אלו המצוות שמה אמרן, בדבריו: "כי השם הודה לדברים".

5 ע. פליישר מעיר על אודות "פאפירוס נאש", שבו הקישור בין עשרת הדיברות ל"שמע ישראל" הוא באמצעות פסוק אחד, שנוסחו מזכיר את הפסוק בפרק ו:א: "ואלה החוקים והמשפטים אשר צוה משה את בני ישראל...". ראו: תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים 1988, עמ' 259 הערה 1. תודתי לפרופ' מנחם כץ על הפנייתו למקור זה.

אוטומטיים העלולים להוליד תגובות לא רצויות, ולהפעיל המללה וכתובה עצמית אשר ימקדו אותו בכיוון הנכון. החלטת האדם לעזוב את דרכו הקודמת נעשית בפועל באמצעות הווידי המבוצע ע"י הדיבור הקולי. קניאל כותב על כך:

הווידי הוא כלי מרכזי באיסוף מידע על העצמי (הרמב"ם). החוזר בתשובה מברר ואוסף את חטאיו בצורה מפורטת, ומונה אותם אחד לאחד. הדיבור הוא למעשה המללה... אשר מעניקה למחשבת התשובה ממשות, בקרה ופיקוח... ככל שיופעלו יותר תהליכים מודעים של המללה, גדלים הסיכויים לשבירת שרשרת ההתנהגויות המובילה להתנהגות הלא רצויה.

אך הדיבור הקולי משמש את האדם לא רק במצוות הווידי. שכן, האדם מחליט שתי החלטות באותה נקודת זמן: לעזוב את דרכו שבעבר ולקדם שינוי התנהגותי בעתיד. חז"ל מדגישים בדבריהם שהדיבור הקולי מיישם את שתי המצוות שמהותן היא החלטות אלו: עזיבת העבר באמצעות ה"ווידי", ושינוי העתיד באמצעות "קבלת עול מלכות שמיים". "קבלת עול מלכות שמיים" זו ההחלטה לשינוי התנהגותי בעתיד. על כן, ה"המללה" שמסייעת לקבלת ההחלטה היא הלכת "משמיע לאזנו" בעת אמירת הפסוק "שמע ישראל".

אם כן, ההיבטים הפסיכולוגיים ל"המללה", ככלי עזר לתהליך קבלת ההחלטות, הם הפירוש המודרני הנחשף לעינינו להבנה עמוקה של נפש האדם, שבאה לידי ביטוי בהלכת "משמיע לאזנו" של חכמים שבמסכת ברכות.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[f](#) הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שייך

הקולי של האדם לא על זולתו, אלא דווקא על עצמו.

השפעה זו של האמירה בקול של האדם אל עצמו נחקרה בפסיכולוגיה של ימינו, הן ככלי להתפתחות האישיות, ולא רק כביטוי לה, הן ככלי המסייע לקבלת החלטות לשינוי עצמי.

ההתפתחות האישית של האדם נחקרה ע"י הפסיכולוג לב ויגוצקי.⁷ במחקרו הוא חשף את תהליך השפעת השפה על התפתחות החשיבה הפנימית של האדם. השפה שנלמדה על ידי התינוק בילדותו ככלי לקליטת הלימוד מהזולת המבוגר, משמשת בהמשך התפתחות הבוגר להעצמת התפתחות האינטליגנציה ויכולת החשיבה, בהיותה שפה פנימית – כלי המשמש אותו לחשיבה.⁸

הדיבור הקולי והשפעתו על האדם ככלי עזר להחלטות אישיות נחקרו על ידי פרופ' שלמה קניאל.⁹ התהליכים של קבלת החלטות ע"י האדם מסתייעים בשש "מערכות תומכות החלטה" שנחקרו על ידיו.¹⁰ אחת מהן היא ה"המללה":

אנשים מדברים אל עצמם בדרכים שונות: יש העושים זאת בצורה שתוקה, כך שאין רואים זאת מבחוץ, יש העושים זאת בקול, באופן שהאוזן שומעת את הדיבור (המללה), ויש הכותבים לעצמם. הדיבור הקולי (להלן: "המללה") והכתובה לעצמי משמשים מערכות בקרה על החשיבה... ההמללה מיועדת לפיקוח חיצוני וקולי על שלבי החשיבה הפנימיים, אשר מפאת טיבם הפנימי והמהיר קשים לשליטה ופיקוח. כדי לחולל שינוי בהתנהגות ולהביא לידי שליטה עצמית, אדם צריך לצפות את התנהגותו, להגביר את מודעותו לתהליכים, למחשבות ולרגשות שהמשימה דורשת, לפרוץ רצף אירועים

7 אריה לייב ויגוצקי, 1896-1934. נולד בבילורוסיה (את דרשת בר המצווה שלו נשא בעברית), למד במוסקבה משפטים, ספרות, לשון, היסטוריה ופילוסופיה. את מחקריו בפסיכולוגיה, שאותה למד כאוטודידקט, חקר ופרסם עם פסיכולוג יהודי אחר, אלכסנדר לוריא. תודתי לפרופ' יעקב כץ על הארת מחקרים אלו.

8 ראו:

<https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Index/Book.aspx?nBookID=96393983>

9 שלמה קניאל, פרופ' אמריטוס לפסיכולוגיה אוניברסיטת בר אילן. ספריו עוסקים באסטרטגיות למידה ובקרת תהליכי קבלת החלטות.

10 הציטוטים הם מספרו של קניאל: **האומץ להחליט ולפעול: קבלת החלטות אצל היחיד והקבוצה**, רעננה 2010.